

LENGYELORSZÁGI KÖNYVTÁRBUVÁRLATOK. ¹

CSONTOSI JÁNOSTÓL.

Ez év tavaszán a M. T. Akadémia Történelmi Bizottságának megtisztelő megbízásából Varsóban a gróf Krazsinszky könyvtárban kutattam. Ez alkalommal megvizsgáltam az itteni császári egyetemi és a gróf Zamojszky könyvtár hungaricáit is, visszajövet pedig a M. Nemzeti Múzeum megbízásából a czenstochovai pálosrendi és a krakkói herceg Czartorisky könyvtárak hungaricáit tettem tanulmány tárgyává.

Ezen három heti tanulmányútam eredményéről óhajtok a jelen közleményben beszámolni.

I.

A varsói gróf Krazsinszky-könyvtár.

Dr. Rómer Flóris, a M. T. Akadémia elhunyt nagyérdemű tagja, 1874-ik évi oroszországi tanulmányútjában, Varsóban a gróf Krazsinszky-könyvtárban két ismeretlen XVII—XVIII. századbeli magyar kéziratot fedezett fel, melyekről a magyar irodalomnak nem volt tudomása. Ezen kéziratok: *Kőszegi Pál*: «*Harmadik könyv*» című, gróf Bercesényi Miklósnak gróf Csáky Krisztinával 1695-ben történt egybekelése alkalmával irt magyar verses epithalamiuma és «*II. Rákóczi Ferencz*»: «*Tractatus de Potestate*» című 1730-ban irt latin munkája, melyeknek rövid ismertetését és az epithalami-

¹ Ezen közleményből a gróf Krazsinszky-könyvtárról szóló rész felolvasatott a M. T. Akadémia 1890-ik évi jún. 23-iki összes ülésén s kivonatban megjelent a M. T. Akadémia ez évi június havi «Értesítő»-jében. A közlemény többi része e helyütt lát először napvilágot.

umnak hat utolsó sorát a «Századok» 1874-dik évi folyama közölte.¹

Ezen közlemény alapján írta Thaly Kálmán: «A székési gróf Bercsényi-család» monographiájában: hogy Kőszegi Pál, gróf Bercsényi Miklós titkára, ennek gróf Csáky Krisztinával 1695-ben történt második házassága alkalmából «Harmadik könyv» cím alatt lakodalmi magyar dicséneket írt, mely a Gyöngyösi István által Thököly Imre és Zrinyi Ilona menyegzőjére 1682-ben írt magyar lakodalmi dicsénekek pendantja s terjedelmére, nézve a második, melyet a XVII. századbéli lakodalmi magyar dicsénekek közt ismerünk.²

A Történelmi Bizottság, mely 36 évi fönnállása óta a magyarországi vonatkozású, de külföldi gyűjteményekben levő történeti emlékek felkutatását, lemásolását és kiadását egyik feladatának tekinti, 1874 óta többször kísérlette meg ezen kéziratokat, különösen pedig Kőszegi Pál költeményét saját gyűjteménye számára a Krazsinsky-könyvtárban lemásoltatni, de ez irányú törekvései eredményre ekkorig azért nem vezettek, mert Varsóban oly szakférfiú, ki a magyar nyelvben és a régi magyar írás olvasásában jártassággal birna és a kézirat lemásolására vállalkoznék, nem találkozott.

Igy történt, hogy a Történelmi Bizottság szükségesnek találta Kőszegi Pál munkájának lemásolásáról a helyszínen, saját megbizottja által gondoskodni s engem küldött ki ennek eszközzésére.

Ezen kiküldetésem eredményéről szól közleményemnek I. része.

* * *

A gróf Krazsinsky-könyvtár a hasonnevű grófi család hitbizományához tartozik s Varsóban, a krakkói fő-úton külön palotában van elhelyezve. Könyveinek száma a 65,000 kötetet meghaladja. Az intézet az alapító intencziójánál fogva speciális lengyel könyvtár, mely első sorban a lengyel irodalmi termékek összegyűjtésére és megőrzésére törekszik.

A könyvtárban úgy az intézet könyvtárnoka: dr. *Rembóvsky Sándor* úr, mint *Wolsky Zsigmond* alkönyvtárnok úr nagy elő-

¹ Századok 1874. 591—92. l.

² II. köt. 95—96. l.

zékenységgel fogadtak s mindent megtettek érdekében, hogy kitűzött föladatomat megkönnyítsék. Megengedték kivételesen, hogy a 208 lapra terjedő kéziratot szállásomon másoljam, s ez által lehetővé tették azt, hogy Kőszegi Pál munkáját tíz nap alatt egészen lemásoltam s a még Varsóban töltött három napot a másolat összehasonlítására, II. Rákóczi Ferencz említett latin munkájának tanulmányozására és a gróf Zamojsky- és az egyetemi könyvtárban levő hungaricák megvizsgálására fordíthattam, míg rendes körülmények közt a másolás a könyvtár helyiségében, a korlátolt napi szolgálat mellett, legalább négy hetet vett volna igénybe.

Kőszegi Pálnak ekkorig csak czím után ismert, XVII. századbeli magyar kézírata negyedréttben 104 beirt levélből, vagyis 208 számozatlan lapból áll, mely préselt barna bőrbe van kötve s a táblákon oly tulipános díszítéseket tüntet fel, a minőket ez időben a nagy-szombati kötéseken észlelünk. Az aranyvágás, a gondos és szép írás, a díszes kiállítás, szóval a kézirat egész habitusa arról tanúskodik, hogy a munka ugyanazon példány, melyet a szerző gróf Csáky Krisztinának, ennek 1695-ben gróf Bercsenyi Miklóssal történt egybekelése alkalmából ajánlott. A kézirat levelein észlelhető használati nyomok pedig, valamint a levelek közt található selyem-czérnaszálak, kis szalagocskák és papirszeletek valószínűvé teszik, hogy gróf Csáky Krisztina a munkát gyakran forgatta és olvasta.

A kézirat egy befejezett egészset alkot; van rendes czímlapja, s ajánlása; és 792 négyes versszakból álló szövege. Reánk nézve azért bir fontossággal, mert egy XVII. századbeli ismeretlen magyar költőnek, a Gyöngyösi István modorában verselő Kőszegi Pálnak ismeretlen költeményét tartotta fönnt irodalmunknak, s hazánk XVII századbeli történeti, irodalomtörténeti és műveltségtörténeti viszonyaihoz több oly ismeretlen adalékot őrzött meg, melyekről ekkorig nem volt tudomásunk.

Igy e költeményből megtudjuk Kőszegi Pál két elveszett költői munkájának czímét és tárgyát, továbbá gróf Bercsenyi Miklós második eljegyzésének és házasságának napját, melyekről eddigi történeti forrásaink csak valószínű feltevéseken alapuló adatokat nyújtottak. A kézirat nem Kőszegi Pál sajátkezű írása, hanem egy szépírású íródeák másolata, ki a másolásban több hibát tett, egyes szókat, melyeket nem tudott elolvasni, sőt egy verset is a szöveg-

ből kihagyott, ezeket aztán a szerző más tintával és irással pótolta, kijavította és az egész munkát pontosan revideálta.

A kézirat a következő címlappal kezdődik:

«Harmadik könyv, mely irattatott az méltóságos tekintetes és nagyságos Székesi gróff Bercsényi Miklós urnak, szentelt vitéznek, császár és koronás király urunk ő felsége tanácsának, mező szegedi fő kapitányának, nemes Ungh vármegye főispánjának négy esztendők forgása alatt való özvegykedésétől és az ötödik esztendőben az méltóságos tekintetes és nagyságos keresztszegi gróff Csáki Kristina asszonnyal, elsőben néhai méltóságos monyorókeréki gróff Erdődy Sándornak s azután boldogemlékezetű méltóságos gróf trakostyáni Draskovics Miklós úrnak ország bírójának meghagyott özvegyével ő nagyságával való istenes házasságáról 1695-dik esztendőben.»

A címlével második lapján az ajánlás:

«Az méltóságos tekintetes és nagyságos keresztszegi gróf Csáki Kristina asszonyságnak, ő nagyságának az igaz sziveket vezérlő Istentől szerelmes társával együtt szerencsés és boldog hosszú életet.»

Ezalatt pedig szívalakú tollrajzban a gróf Bercsényi és gróf Csáky-család címere.

A kézirat 2-ik levelén következik szerzőnek gróf Csáky Krisztinához intézett ajánló levele, melyben ezt a renaissance korabeli humanisták modorában magasztalja, Sosipatrához, Minervához és Semiramishoz hasonlítja, kiemeli egyéb jeles tulajdonságai közt «gyenge kezeinek ékes varrogatásait és egyéb sok úri asszony-sághoz illő tisztességes és mesterséges csinálmányait.»

«De mindezek között is — írja tovább — vettem észre az magyar rithmusokban való gyönyörűséges tudományát nagyságodnak, melyben amaz vers szerző hires Erinna és Corinna poeta asszonyokat is fel mulja, s megösmérem abból, hogyha azokban nem gyönyörködnék nagyságod, az rendes szóknak utolsó meg egyező betűinek, mint annyi levelei között elrejtőzött tavaszi illatos violácskákknak keresgetésében s összeszedegetésében kegyes elméjét nem fárasztaná.»

Hogy Kőszegi Pál miért címezi ezen epithalamiumát: Har-

madik könyv-nek, ezt ő maga ugyanebben az ajánló-levéiben így adja elő :

«Irtam vala az előttiben is egy első könyvemet, (az mennyire csekély elmémrel felérhettem), méltóságos uramnak ő nagyságának ifjúságában tett vitézi magaviseléséről s azután következett istenes házasságáról méltóságos gróf homonnai Drugeth Krisztinával, kinek lelke nyugodjék az örök életben, azután szedegettem össze azon holdogemlékezettü asszonyommal való istenes életéről és ugyanannak istenes haláláról második könyvemet. Kit mint azelőtt is, elkéretvén tülem méltóságos győri generalisné asszonyom, méltóságos gróf Militt Mária asszony ő nagysága, levén nagy gyönyörűsége ő nagyságának is az versek olvasásában, sok kéresemmel is kezemhez nem kerithettem, már most pedig ő nagysága is azon kegyetlen halál hálójában akadván, annál is inkább nem bízom hozzájutásomhoz. Mivel pedig azon második könyvem az szomorító halállal végzettem vala, akarván ezen harmadikat is azzal összefoglalnom, úgy kölleték az következő vigságot az szomorú halálról való versekkel kezdenem.»

Az ajánló levél ezen részletéből megtudjuk tehát, hogy Kőszegi Pál a «Harmadik könyv»-ön kívül még két más költői munkát is irt, melyekről ekkorig az irodalomtörténetnek nem volt tudomása s melyekből az elsőben gróf Bercsényi Miklós ifjúkori vitéz tetteit, a másodikban pedig első házasságát énekelte meg. Ezen munkák azonban már Kőszegi Pál életében elvesztek.

Az 5-ik levélen kezdődik a szöveg, mely 100 levelet vesz igénybe, s 792 négysoros rímes versszakot tartalmaz, melyekből következetes beosztással négy esik egy lapra.

Ezen költeményben Kőszegi Pál, gróf Bercsényi Miklós életének egy öt éves epizódját, mely első nejének, gróf Drugeth Krisztinának halálától egész második nejével, gróf Csáky Krisztinával 1695-ben történt egybekeléséig terjed, nagy részletességgel és megkapó vonásokban ecseteli s megírja benne Bercsényi második házasságának regényét.

A költemény a költő nagy műveltségéről, a mythológiában, a világi és egyházi tudományokban való jártasságáról, gróf Bercsényi Miklós iránti ragaszkodásáról s arról tanuskodik, hogy Gyöngyössy István iskolájának híve, kit egész utánzásig követ. A költemény hat részből áll.

Az első rész a mulandósággal és halállal kezdődik, mely gróf Bercsényi első nejét oly hamar elragadta s következőkép indul meg:

Nincsen ez világban látom állandóság,
Minden felül minden szörnyű mulandóság,
Köd, füst és páráként hamar romlandóság,
Sok helyén ki ma új, hónap az már óság.

Aztán elmélkedik a költő a szomorú törvényről: hogy mindenkinek meg kell halni. Meghaltak a bibliabéli királyok, meg a pogány bölcsek, meghalt Nagy Sándor és a magyarokból a Zrinyiek, Thurzók, Országok, Losonczyak, Dobók, Zápolyák, Ujlakyak, Báthoryak, Bocskayak, Bakocsok, Várdayak, Frangepánok és most a két utolsó Drugeth — mind meghaltak.

Ez utóbbiakról, kikkel gróf Bercsényi Miklós közeli rokonságban volt, Kőszegi Pál így ír:

Hasonló jó hírrel fnyló Drugetheket,
Megterheltek hírrel kik messzi földeket,
Czimerben viseltek kik seregélyeket,
Lövdöze halál már régen melyeket.

Homonnai Drugeth kedves Krisztináját
El lövén: készíté ujonnan puszdruját,
Gróf Drugeth Bálintra czélozza keziját,
S irányzott lövése itt sem vallá hiját,

S nem nézé püspöki süvegét fejében,
S hogy már több fönt nem áll hires nemzetében
Le veté s földben té iffiu életében,
El rontá s fogyasztá nagy úri nemében.

Igy az hét seregélyt mindaddig üldözé
Kegyellen nyilával, míg el lövdözé,
Sötét bóltban őket rejté s bé földözé,
Világban híreket sürüen bé ködözé.

Ezután leírja, hogy az utolsó Drugeth halála után miként veszi gróf Bercsényi Miklós birtokba Ungh várát, ecseteli a fiscussal való küzdelmeit és hogyan veszi meg a császártól 175,000 frtért Ungh várát és ezzel együtt hogyan nyeri el az unghi főispáni méltóságot és végzi az első részt a főispáni installáció leírásával, hol a megyei urak térdhajtó köszöntéssel fogadják az új főispánt, a mit ő hasonlóval viszonz és Fenessi György egri püspök, mint

királyi biztos, gróf Bercsényi Miklóst a következő szavakkal igtatja be ungvármegyei főispáni méltóságába:

Kegyelmes császára kegyes mandatumát
Mutatván, az grófra nyujtogatja ujját,
Mondván, hogy hazánknak ez jó magyar fiát
Úgy tisztelné kiki, már mint főispánját.

A második részben Vénus bánkodik gróf Bercsényi Miklós magános életén, ki már két év óta özvegy. Ezért szövetezik Cupidóval, hogy Bercsényi szívét megsebezzék. Nagy-Szombat városában sok nép jött össze az extraordináriára. Bercsényi is hivatott azoknak napjára. El is ment ide, részt vett a hétszemélyes tábla ülésén s mint ennek bizalmi embere, ezen városban találkozott, úgy látszik először, az itt peres ügyben időző gróf Csáky Krisztinával, ki daczára annak, hogy már közel van a 40-hez, Bercsényinél 10 évvel idősebb, két leány és egy fiú anyja, kivel épen most perben áll, mégis még mindig igéző szépség, fényes tehetségű és nagy műveltségű előkelő úri dáma, kit, mint ország-bíró özvegyét, a hétszemélyes tábla még peres ügyben is respectál s ki mint rendkívüli asszony gróf Bercsényi Miklóstra mély benyomást tesz, mely egész életére kihatással van.

Ezen találkozáskor sebezte meg Cupido Bercsényi szívét. A vépi Vénus, mint Kőszegi Pál gróf Csáky Krisztinát nevezi, forduló pontot képez Bercsényi belső világában: bár sokáig titkolja és magába zárja érzelmeit és senkinek sem szól szerelméről, de ez időtől fogva egész valóját csak Csáky Krisztina tölti el. A házasságra ekkor még nem gondol, ezért Amor és Hymen szomorkodnak. Mikor azonban gróf Csáky Krisztina elutazik Nagy-Szombathból, gróf Bercsényi Miklós és gróf Forgách Simon unoka-öccse lóháton kikisérik a városból.

A harmadik részben gróf Bercsényi Miklós a Vág melletti Brunóczi-ról Ungvárra megy és télen medvékre hajtó-vadászatot rendez, melyet a költő részletesen leír. A zsákmány: négy medve több vadkan, öz és más nagy vad, melyekről Kőszegi Pál így ír:

Ez nap négy nagy medve miattok elesék,
Az vad kanokat is mind addig keresék,
Végre azoknak is járását fölnyesék,
Kikből süttetének nagy pecsenyés vesék.

Eljött Prinyi Pál is azonban jó reggel,
 Ki az medvék ellen tele van méreggel,
 Megterhelte vállát egy stuczczal öreggel,
 S megint kimennének sok puskás sereggel.

Ezután leírja a költő, hogy miként szórakozik gróf Ber-
 csényi Miklós? Vadászik, szánkázik, látogatja a szomszéd birtoko-
 sokat, kik gyakran megfordulnak nála, rendezi gazdasági dolgait;
 ha nincsenek vendégei, olvas, aztán elmegy a szomszéd Salamonék-
 hoz, kik a holt Tiszán téli halászatot rendeznek tiszteletére.

Ezen halászaton a befagyott Tiszának a halászok általi
 lékelését Kőszegi Pál így énekli meg:

Az gyalom rudját már előbb-előbb tolják,
 Egyik lyukról az más lékre taszigálják,
 Az halak járását füllel ugyan hallják,
 Hogy lajtot készítsen, bírónak jovallják.

De háborús hírek terjednek az országban, a török ismét táma-
 dásra készül, Bercsényit felhívják Bécsbe, hogy egy ezredet állít-
 son ki saját költségén, csatlakozzék Pálffyhoz, vagy menjen a török
 ellen és a király nem lesz feledékeny; válthat jószágokat így könnyen
 pénzeken.

De Bercsényi Miklós mosolyog ezeken,
 S csudál miniszterek ilyen elméjeken.

és az ajánlatot el nem fogadja.

A negyedik részben gróf Bercsényi Miklós ott hagyja Marsot
 és Vénushoz fordul, ki a költemény hátralevő három részében
 vezérszerepet visz. Ezen fejezetben gróf Bercsényi Miklós sze-
 relmi tépelődései és küzdelmei gróf Csáky Krisztináért megkapó
 színekkel vannak festve.

Az érdekes fejezet így kezdődik:

Negyedszer azonban virított már Flóra,
 A midőn Bercsényi jutott olyan hóra,
 Melyben esze, kedve tért s fordúlt oly jóra,
 Hogy társot keresni menjen s üljön lóra.

Vénus és Cupido Bercsényi körül forgolódnak, ki palotájában
 gondolkozni kezdte özvegységéről, magánosságáról, két gyermekéről,
 kikből a Laczkó 5, s a Zsuzsika 3 éves s kiknek gondos édes

anyára volna szükségük. Házasságra gondol s tépelődik magában, hogy kit vegyen el? Számot vet magával és a körülményekkel, s ekkor lelkében feltámad titkos szerelme: gróf Csáky Krisztina, kit egy ifjú rajongásával titokban szeret.

Gróf Bercsényi Miklósnak ezen szerelmi tépelődését Kőszegi Pál így ecseteli:

Midőn azért az gróf ily kép gondolkodék,
Szivből az Istenhez égben fohászkodék,
Mennyből a szívére válasz bocsátkodék,
Mintegy elájulva mélyen álmélkodék.

Menj el csak, nem messze vagyon, ugy mond, egy kép,
Kinek főtől talpig minden termete ép,
Tisztel, s asszony oly kit mint Dianát sokkép,
Lakó helye ennek az Dunákon tul Vép.

Ezeket az gróf úr hallgatván feelve,
S levén az Istenhez szive felemelve,
Mint egy mély álombúl újhodék fölkelve,
Mondván, hogy lovai legyenek nyergelve.

De ellenparancsot ad, leszerszámoztatja a lovakat, hátha bejelentés nélkül nem fogadnák szívesen? Az országbiróné nagy méltóságú asszony, kinek sok kérője van, hátha el fogja utasítani? — Ezért inkább levélíráshoz fog, de ezt is abbahagyja, «mert az írás gyakorta hibáz, sokszor gyalázatot ember nyakába ráz.»

Ha az írás mellett nem lesz szószólója,
Lehet a sok hamis ott mindjárt vádlója.
Kivált ha levélnek nem lesz titkolója,
Ott böcstelenségnek nőhet vad komlója.

Nem ír tehát levelet, hanem felkeresi régi barátját, Szirmay István kir. ítélőmestert, ki épen Dunántúlra készült, hogy gróf Csáky Krisztina osztályperében itéletet mondjon s annak mondja el bizalommal szive titkát. Felkéri, legyen Vépen közbenjárója s jelentse be látogatását a grófnénak. Szirmay István, ki gróf Bercsényi előtt gróf Csáky Krisztina erényeit többször magasztalta, sőt lelkében régen neki szánta, készséggel vállalkozott a közbenjárói bizalmas tisztre. Felkereste Vépen gróf Csáky Krisztinát, elmondta neki, hogy Isten megjelentette Bercsényinek, hogy ő lesz a választottja, czéloz ennek szándékára és igyekszik rábeszélni őt, hogy ne álljon ellen Isten akaratának, szakítson véget özvegységé-

nek és boldogítsa Bercsényit, ki már útban van, hogy nála személyesen tisztelegjen.

Az eszes Krisztina ezt mind meghallgatja, de tartózkodóan viseli magát és Szirmay házassági czélozgatásaira nem válaszol.

Ha gróf Bercsényi megalázza magát az ő házába, szívesen látja. «Nincsen senki előtt vépi háza zárva.»

Csáky Krisztina ezen feleletét külön futárral küldte meg Szirmay Bercsényinek, ki nagy kísérettel és nagy aggodalommal Vép felé közeledett, azon tépelődve folytonosan: vajjon megnyeri-e gróf Csáky Krisztina tetszését? s lesz-e vépi útjának óhajtott sikere?

Végre megérkezik Vépre nagy lovas-kisérettel, melyet a költő részletesen leír.

.....
 Barna fakó az ló, melyen az gróf üle,
 Egy hercegi bélyeg kinek farán süle,
 Fején ide oda mozog hegyes füle,
 Látván vérben fordult szemét, félnél tüle.

Ezután ecseteli gróf Bercsényi Miklós vépi fogadtatását, a tiszteletére rendezett lakomát és mulatságot, mely két hétig tartott, és a díszebédet, melyen a költő által megénekelt 50 tál étel fordult meg. Gróf Csáky Krisztina az asztalnál gyászöltözetben, gyémántos főkötőben és násfa ékszerekkel jelent meg, a mint ezt Kőszegi Pál következő verséből tudjuk:

.....
 Úgy Csáky Krisztina gyász öltözetében,
 Halványult mint hajnal s pirult személyében,
 Csillagzott sok drága kő násfás mellében,
 Fénylettek gyémántok szép fejkötőjében.

A főuri ebéd nagyszámú ételéből nem hiányzott a kolozsvári káposzta sem, melyet az ebéd végén tálaltak.

Ezt Kőszegi Pál így énekli meg:

Egy kövér kappan is bújt a káposztába,
 S annak szeletenkint metélt hasájába,
 Szokták vala főzni ezt így Kolozsvárba,
 Jó ízút ehetnél borsos falatjába.

Két heti vigasság után, melyen az előbb említett Szirmay István királyi ítélőmester is részt vett, Bercsényi elhagyja Vépet a nélkül, hogy szándékáról gróf Csáky Krisztina előtt nyilatkozott volna.

Az ötödik részben gróf Bercsényi Miklóst Pozsonyban az országos commissióban találjuk, hol némely főrendek vépi állítólagos kudarczáért gunyolódnak vele, míg a főrendek zöme Budára küldi báró Haislerhez, az ország dolgában közbenjárni. Bercsényi elfogadja a megbizást, Szirmay István ítélőmesterrel Budára megy s miután küldetésében eljárta volna, visszatér Ungvárra. De itt nem talál nyugalmat, folytonosan gróf Csáky Krisztinára gondol, kiről nem tudja, hogy megnyerte-e Vépen tetszését és számíthat-e a jövőben hajlandóságára?

A bizonytalanság gyötri, nagy lelki küzdelmeken megy keresztül s szívet, lelkét csak egy gondolat tölti el: lesz-e Csáky Krisztina az övé? Azalatt Vépen ellenségei rágalmazzák.

Szokása ugyanis ez az irigységnek,
Hogy bánója minden tökéletességnek,
Szánója az drága böcsületességnek,
S örüldje az rossz embertelenségnek.

Jó hire nevében hamissággal gázolt,
Drága erkölcsére csuda mit nem mázolt,
Mondván, istenesen egy napot sem gyászolt,
Feslett természettel éjjel nappal házolt.

Bercsényi e miatt aggódik és búsul, de nem csügged, hanem férfias kitartással célja érdekében küzd és dolgozik, hogy Csáky Krisztinát elnyerhesse.

Ungvárról Brunóczra és innét télnek idején Bécsbe megy, hol Kőszegi Pál titkárát levéllel útnak indítja Vépre, hogy ezt Usz Bálint bizalmas embere útján gróf Csáky Krisztinának kézbesítse és tőle feleletet hozzon.

Kőszegi eljár megbizásában, Bécsből szánon megy Vépre s rövid idő alatt kedvező választ hoz Bercsényinek, ki Bécsben nyugtalanul várja Csáky Krisztina feleletét. A válasz kedvező, de még valami hiya van a levélnek, mert Bercsényi így szól Kőszegihez:

De ez még nem elég, úgy mond, teljességgel,
Azért légy jó szolgálóm viszont jó készséggel.

s újból küldi Kőszegit másodszer levéllel Vépre, ki másnap ismét útra kel, útközben Keresztúr és Füle között megkérdezi a visszhangtól: hogy Csáky Krisztina jó uramé lesz-e? mire az echo

felel: *lesz*; és ismét: lesz-e gróf Bercsényi majd a vépi házé? a visszhang felelete: *azé*. Megérkezvén Vépre, Usz Bálint, Bercsényi bizalmas embere Kőszegit gróf Csáky Krisztina elé vezeti, ki személyesen adja át neki a választ, a mit Bercsényi levelére írt. Ezen válasz után gróf Bercsényi Miklós azonnal lóra ül és gróf Forgách Simon unokaöccséhez megy, kit felkér közbenjárónak s télen bőjt elején, szánkón együtt mennek Vépre, hol végre megtörténik az eljegyzés.

Ezután a költő leírja az eljegyzési lakomát, melyen gróf Eszterházy Antal, gróf Erdődy Juliánának, Csáky Krisztina első leányának jegyese is részt vett. Igen érdekes a bőjti lakoma leírása, melyen a különböző halételek név szerint vannak megénekelve, melyekről a költő megjegyzi, hogy az asztalon a Duna, Tisza és Balaton összes halvilága képviselve volt.

Volt napokig tartó vigasság, muzsika és táncz s az eljegyzési ünnepélyt szánkázással fejezték be, mikor Csáky Krisztina Bercsényivel és Erdődy Juliánna gróf Eszterházy Antallal, az ünnepelő közönség nem kis meglepetésére, párosan szánkáztak.

A hatodik részben befejezést nyer gróf Bercsényi Miklós házassági regénye, ki, miután az esküvő napját húsvét keddjére kitűzték, nehéz szívvel elbúcsuzik Véptől s Brunócra megy. De csak rövid ideig marad itt és Bécsbe siet, hol Csáky Krisztina az egész bőjtöt tölti, kivel ittléte alatt minden nap találkozik s boldog, hogy közelében lehet. A grófné húsvét táján elhagyja Bécsét és Vépre megy, hogy az esküvőhöz az előkészületeket megtegye. Elbúcsuzik Bercsényitől, ki hasonló czélből Brunócra készül. De alig indul el Pozsony felé, megfordítja kocsiját és a grófné kocsija után hajt. Utoléri és elkiséri egészen Minkendorfig, hol együtt megvacsoráznak, aztán elbúcsuzik tőle. Innét Brunócra, majd Ungvárra megy, megtenni az előkészületeket a grófné méltó fogadására.

Az esküvő azonban késik, s daczára annak, hogy húsvét keddje, sőt már pünkösöd is elmúlt, még sem történt meg. Ez nyugtalanítja Bercsényit és Szirmay Istvánnal elmegy a Szepességre, gróf Csáky István országbíróhoz, Krisztina atyjához, hova Urnap vasárnapján érkezik és felkéri az országbírót, hogy járjon közbe leányánál, hogy az esküvő napját ne halogassa tovább.

Irna egy levelet kedves leányának,
 Hogy halogatója jól kezdett dolgának,
 Tovább már ne lenne öröme napjának,
 Ez az akaratja neki, mint atyának.

Gróf Csáky István teljesítette gróf Bercsényi kívánságát. Leányának atyai levelet írt, melynek kézbesítését gróf Bercsényi Miklós vállalta magára, ki a levéllel azonnal útra is kelt és ötödnapra, pénteken, vagyis aznap érkezett Vépre, mikor gróf Kéry János gróf Erdődy Margittal, Csáky Krisztina második leányával eljegyzését tartotta, tehát egy nappal később, hogy gróf Eszterházy Antal gróf Erdődy Juliánával, Csáky Krisztina első leányával egybekelt.

Másnap, vagyis szombaton, június 10-én gróf Bercsényi Miklós is megtartotta esküvőjét gróf Csáky Krisztinával: elérte célját, melyért két évig férfias kitartással küzdött s teljesedett lelkének régi vágya. Ezután a költő az esküvő körülményeit részletesen ecseteli s következőleg fejezi be regényes dicsőenékét:

Nem volt soha háznak olyan áldottsága,
 Mint most Vépnek történt hármos boldogsága;
 Tegnap Juliskának mert lett párossága
 S Erdődy Margitnak ma van mátkasága.

Kit gróf Kéry János magának megkére
 Pénteken, hogy az gróf postán Vépre ére
 Jó öreg atyjával ő is oda tére
 S lett kívánságának gyűrű váltó bére.

Szombaton ezeknek szerelmes anyjával,
 Méltóságos kegyes Csáky Krisztinával
 Megesküdt Bercsényi, s Isten áldásával,
 Takaróztak együtt Venus paplanjával.

Azért ha valaha Vépen volt vigasság.
 Illik, szaporodjon most minden nyájasság.
 Az öröm háromszor, ez is az igazság,
 Mert hármasan szállott reá az boldogság.

Sok féle hegedű húrja vigan pengjen,
 Czimbalom, virgina, réz fonala csengjen,
 A síp és trombita dob hangjával zengjen
 Szives nagy vigságtól föld is ugyan rengjen.

Gróf Esterház Antal mert Juliánkáját
 Elvette s birja már, mint saját mátkáját.

Kéry is elkérte kedves Margitáját
S birja Bercsényi is immár Krisztináját.

Éljetek hát vigan teljes éltetekben,
Periklest követvén hí szeretetekben,
Irigyetek hogy meg haljanak mérgekben,
S dicsérjetez Istent együtt mindenekben.

Amen.

Ezzel a házassági dicséneze be van fejezve.

A kézirat utolsó, 104^a, levelén Kőszegi Pál még egy másik költeményének töredéke maradt fönn, mely Balassa-fele hármaz versekben van írva s egy másik rövid poemának, mely terjedelmére nézve a ternio bizonyossága szerint három lapnál nagyobb nem lehetett, befejezését képezi. Ezen költeménynek címét, elejét és közepét nem ismerjük, mert azon levél, mely ezeket tartalmazta, a kéziratból ki van vágva, de a fönnmaradt befejező részből, melyet Thaly Kálmán tett közzé, azt következtetjük, hogy ez is Bercsényiről és Csáky Krisztináról szölt. — Ezzel a kézirat tartalma ki van merítve.

Nem lehet feladatöm Kőszegi Pál költeményének történeti és irodalomtörténeti méltatásába bocsátkozni, de kiemelni kívánom azt, hogy gróf Bercsényi Miklós eljegyzésének és esküvőjének napjára nézve a költemény és a rendelkezésünkre álló történeti források adatai közt eltérés van, melyet összeegyeztetni és a történeti igazságot felderíteni azon férfinak lesz feladata, kinek a Rákóczi-kor történetének felderítését köszöni irodalmunk s ki az «Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez» és a «Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok» című munkáival ezen kor magyar költészetét új világitásba helyezte.

A gróf Krazsinszky-könyvtár hennünket érdeklő második kézírata: II. Rákóczi Ferencz Tractatus de Potestate című latin munkája, mely 1730-ban készült, herczeg Jablonovsky Jánosnak van ajánlva, negyedrétkben 110 beírt levélből áll, s Rákóczinak a hatalom gyakorlásáról szölo ismeretlen emlékiratát tartalmazza. A kézirat két részből, egy epilogusból és 19 fejezetből áll, melyekben Rákóczi a hatalom eredetét, természetét és gyakorlását vallásos és hazafias szellemben fejtegeti.

Ezen kéziratból az előszót, a fejezetek czimeit, kezdő és záró sorait lemásoltam s az egésznek lemásolására Wolsky Zsigmond urat, a könyvtár tudós alkönyvtárnokát nyertem meg, ki megígérte, hogy azt néhány hét alatt lemásolja.

Addig is érdekesnek tartom a kézirat tartalmát fejezetek szerint a következőkben ismertetni:

Pars prima.

- Caput 1. De potestate homini a deo data.
 C. 2. De potestate homini a cupiditate data.
 C. 3. De libertate hominis.
 C. 4. De potestate rectae rationis in homine in statu naturae lapsae.
 C. 5. De libertate originis populi dei.
 C. 6. De missione Moysis ad populum.
 C. 7. De pacto dei cum populo suo.
 C. 8. De punitionibus et poenis populo propter praevaricationem legis inflictis.
 C. 9. De lege morali et de lege caerimoniali.
 C. 10. De legis divinae et humanae auctoritate.
 C. 11. De potestatibus legum executoriis.
 C. 12. De potestate regia et de gubernio regum populi dei; de differenti caractere principis et regis.
 C. 13. De potestate populi dei sub regibus.
 C. 14. De jure armorum populi dei.

Pars 2-da.

- C. 1. De origine potestatis charitative.
 C. 2. De regno Christi.
 C. 3. De admirabili modo, quo regnum suum instituit Christus et propagavit in toto orbe.
 C. 4. De rege principe Christiano.
 C. 5. De mutuo inter regem Christianum et populum vinculo.

Epilogus operis.

Ezen tartalom összehasonlításából kitűnik, hogy II. Rákóczi Ferencznek ezen munkája nem más, mint a fejedelem francia

nyelven megjelent confessióinak latin fordítása, a mint ezt Thaly Kálmán, a Rákóczi-kor nagyérdemű történetírója velünk lekötelező szivességgel közölte.

A mi ezen kéziratok provenientiáját illeti, figyelmet érdemel azon körülmény, hogy egyik sem a Krazsinsky-könyvtár hitbizományi álladékaival, hanem 1816-ban és 1819-ben vásárlás útján jutott a grófi könyvtárba. Ezen körülménynél fogva bátor voltam kérdést intézni dr. Rembovsky Sándor könyvtárnok úrhoz, hogy mivel ezen kéziratok a hitbizományi leltárban nincsenek felvéve, hanem későbbi szerzemények és a könyvtárra nézve, mint nem *polonicák*, kevés fontossággal bírnak, nem volna-e hajlandó a könyvtár ezeket más megfelelő polonicákért vagy a M. Tud. Akadémia történeti kiadványaiért becserélni, illetőleg a csere eszméjét a gróf Krazsinsky-családnál támogatni? Mire ő a cserét, ha ezt a M. T. Akadémia megindítja, a gróf Krazsinsky-családnál támogatni késznek nyilatkozott. A két kézirat visszacszerzése tehát komoly akadályba nem ütközik.

Ezeket kívül a Krazsinsky-könyvtárban megvizsgáltam: *Mátyás király latin Constitutióinak 1490-ik évi*, év és hely nélkül megjelent ritka kiadását, melyből Magyarországon csak a múzeumi könyvtár bír teljes példányt, továbbá: *Joannes de Comorovo: Tractatus chronicae fratrum minorum de observantia a tempore Constantiensis concilii et specialiter de provincia Poloniae per fratrem Johannem de Comorovo eiusdem ordinis minimum collectae* című, 1503-ban kelt latin kéziratát, mely Magyar László XV. századbéli Ferenczrendi szerzetes lengyelországi működéséről és irodalmi tevékenységéről érdekes és ismeretlen adatokat tartalmaz s a magyarországi ferenczrendi krónikákat több tekintetben kiegészíti. Ezen hazánkfia, mint Kapisztrán János egyik társa, a ferenczrendieknek meghonosítója és első custosa volt Krakkóban és 1474-ben halt meg, a mint erről alább a krakkói kutatásoknál lesz szó. És végre: *Félegyházi Tamás Catechismusának 1583-ik évi debreczeni kiadását*, melyből a könyvtár teljes példányt bír. S ezzel kutatásaimat a Krazsinsky-könyvtárban befejeztem.

II.

A varsói gróf Zamojsky-könyvtár.

A gróf Zamojsky-könyvtár a hasonnevű grófi család hitbizományi könyvtára, mely Varsóban a város közepén, szép parkban, külön impozáns épületben van elhelyezve, s körülbelül 120,000 kötet nyomtatványból és több száz kéziratból áll, melyek legnagyobb részben rendezvék. A könyvtár magán jellemű levén, csak külön engedély mellett használható. Van azonban rendes könyvtárnoka, ki a könyvtár összes adminisztratív és tudományos teendőit vezeti és tekintélyes évi dotatiója, melyből az évi szaporulatok fedeztetnek.

A könyvtár az alapító intenciójánál fogva specziális lengyel könyvtár, mely főleg polonicák összegyűjtésére és megőrzésére törekszik s ezeknek kiegészítésére fordítja figyelmét és dotatióját.

A könyvtár kiegészítő részét képezi egy kicsiny, de válogatott régészeti múzeum, mely főleg régi bronz- és zománc-tárgyakban, továbbá ritka római és lengyel érmekben, pénzekben és fegyverekben gazdag és szintén a könyvtárnok felügyelete alatt áll.

A könyvtár rendszeresen kezelt gyűjtemény, melynek élén ez idő szerint *Přseborovsky* nyugalmazott egyetemi tanár és szenvedélyes bibliographus áll, ki mint a régi lengyel irodalom alapos ismerője, ezen kor irodalmi termékeinek kiegészítése, valamint a könyvek rendszeres lajstromozása és bekötése körül a könyvtárban nagy érdemeket szerzett. Engem Wolsky Zsigmond úr, a Krazsinsky könyvtár derék alkönyvtárnoka kalauzolt ezen érdekes könyvtárban, hol Přseborovsky úr a legnagyobb előzékenységgel fogadott. Készséggel mutatta meg a könyvtár erkélyes főtermét és mellékhelyiségeit, a régészeti múzeumot, a könyvtár címeliáit s rendelkezésemre bocsátotta az általam kívánt kéziratokat és nyomtatványokat.

A kéziratgyűjteményben figyelmet érdemel néhány bibliographiai ritkaság, melyek a könyvtár elsőrendű címeliáit képezik. Ezekből a legkiválóbbak ezek: *I. Ptolomaeus Cosmographiája*, *II. Pál pápának ajánlva 1467-ből*. Fényes kiállítású hártaykézirat ivrétben, nagyszerű czimlappal és gyönyörű kivitelű aranyos térképekkel. Kétségtől flórenczi munka. Provenientiája ismeretlen. A czimlapon levő alsó lapszélben a czímernek való hely

üresen maradt s a zöld koszorúkeretbe az egykori tulajdonos címere befestve nincsen. Azt tehát, hogy ki volt a codex egykori birtokosa, meg nem határozhatjuk. A codex az általam ekkorig látott bécsi, wolfeggi, augsburgi és konstantinápolyi Ptolomaeus codexek közt, melyeket a tudományos hagyomány jogtalanul a Corvinának vindikál, a legfényesebb kiállítású. Kötése újabbkori. *2. Joannis Dlugoss, Catalogus archiepiscoporum Gnesnensium et Cracoviensium.* XV. századbeli hártya-kézirat ivrében, a krakkói és gnezneni érsekek fényes kiállítású, lapnagyságú színes arczképeivel. Festette *Jovinianus Pontanus* miniator, ki korának kiválóbb könyvfestőjéhez tartozott. *Az érsekek arczképei közt a 17-ik levélen előfordul sz. Adalbert esztergomi érsek, a magyarok és lengyelek apostolának arczképe is,* melyet a M. Nemzeti Múzeum könyvtára számára lefényképeztettem. A kézirat úgy történeti, mint műtörténeti tekintetben első rendű ritkaság, mely főleg jelmeztörténeti szempontból bir fontossággal s ekkorig csak kis részben van felhasználva. Hasonló fényvel és művészi izléssel van kiállítva: *3. Vita Sigismundi regis Poloniae* című latin hártyakézirat, mely 1559-ben készült. Zsigmond lengyel király élettörténetét tartalmazza és lapnagyságú miniatűrökkel van díszítve. Ezek csoportosításokat, jeleneteket és ünnepélyeket ábrázolnak s jelmeztörténeti szempontból érdekesek. Miniátoruk ismeretlen. A renaissance egyik kitűnő alkotása *4. Jacobus de Voragine, Legenda sanctorum* című latin kézirat, mely kis ivrében finom fehér hártján, olasz modorban, a XV. században készült s gyönyörű miniatűrökkel van díszítve, melyek a szentek iconographiájához nyújtanak adalékokat. A kéziratnak olaszországi provenienciája kétségtelen. A 65-ik levélben sz. Ágoston arczképe alatt arany betűkkel a könyv egykori birtokosának a neve, a következő felírásban olvasható: *Franciscus VEN. Fieri hoc fecit.* Ezen kéziratban engem a magyar szentek iconographiája érdekelt, melyhez a reánk maradt középkori festett codexekben nagyon kevés adalékot találunk.

Ezekből a 272-dik levélen megtaláltam sz. Erzsébet legendájának szövegét s ennek elején a legenda illusztrációjának szánt üres helyet is, melyet az ismeretlen miniator nem töltött ki, de sz. Erzsébet arczképét nem találtam a codexben. S nem találtam a többi magyar szentek arczképeit sem, melyeknek legendái a szövegből

hiányoznak. Kisded alakjánál fogva érdekes 2. *Zamojsky János hadvezér és kancellár latin imádságos könyve*, egy XVI. századbeli, 4 centiméter magas és 3 centiméter hosszú latin hártya-kézirat, melyet Zamojsky a hadjáratban mindig magánál hordott s mely alakjára nézve a legkisebb könyv, a mit valaha láttam. Fele akkora mint Rimainak Istenes éneki, melyet II. Rakóczi Ferencz katonái a tarsolyukban hordoztak.

Magyar vonatkozású kéziratot hármat találtam a könyvtárban ugymint: a) *Incipit Cronica Vngarorum iuncta et mixta cum cronicis Polonorum et vita s. Stephani regis Hungarie*. XIV. századbeli hártyakézirat, két hasábon irva 4-ed rétbén, összesen 7 levél. A magyar történetírásban mint *Chronicon Varsoviense* ismeretes. Kiadták 1824-ben Bantkie és mások. b) *Incipit prologus in vitas felicis Kincze¹ ducisse Cracoviensis conscripta auctore anonymo A.D.M.CCCCI*. Hártyakézirat 8-ad rétbén. Ismeretes. c) *Monumenta vetera historica Hungariam sacram medio aevo illustrantia, imprimis vero brevia pontificum Gregorii VII. (1073—1085) et Innocentii VIII. (1198—1216) continentia*. XVIII. századbeli másolat, ívrét, 325 lap, 1 kötet. Ezen valószínűleg Rómában készült másolat, melyet bizonyára magyarországi forráskiadó gyűjtött össze, valamely véletlen körülmény következtében tévedt a gróf Zamojsky-könyvtárba. A lemásolt pápai brevék ki vannak adva Theinernél s másolatban megvannak Cseles, Kaprinai és Dániel kéziratgyűjteményében.

A könyvtár nyomtatványai közt régi magyar krakkai nyomtatványokat kerestem, de ezekből a könyvtárban egyetlen egyet sem találtam. Különösen kerestem *Heiden Sebald: Formulae Colloquiorum puerilium* című munkájából az 1527-iki kiadást, továbbá *Magyar Bálint: Legende Sanctorum* című munkájából az 1517-ik évi krakkai kiadást, melyeket csak Estreicher bibliographiájából és a magyarországi pálosok történetéből ismerünk, de ezekből, a különben polonicákban gazdag könyvtárban, sajnálatomra, példányt nem találtam. Ezeknek felkutatása tehát még a jövő könyvtári búvárlatoknak van főtartva. Megvan azonban a könyvtárban a legrégebb krakkói nyomtatvány: *Joannes de Turre Cremata*, mely Krakkóban év nélkül, valószínűleg

¹ Cunigunde.

1474-ben, tehát egy évvel később mint a budai Hess-féle krónika jelent meg, s mint első rendű bibliographiai ritkaság, csak kevés példányban maradt fenn. Ezekből a Zamojsky-könyvtár példánya a legkiválóbbakhoz tartozik s kitűnően van főtartva. A régi krakkai Missalékból birja a könyvtár az 1491-ik és 1510-ik évi kiadást és a régi lengyel nyomtatványokból: *Život Pana Jezusa* című 1522-ik évi krakkai nyomtatványt, mely a legrégebb lengyel nyomtatványok egyike és kevés ép példányban maradt fenn.

Azon benyomással távoztam a könyvtárból, hogy ez oly kulturális intézet, mely magasztos missziót teljesít a lengyel irodalom és műveltség szolgálatában s hogy a mostani könyvtárnok azt európai színvonalra emelte.

III.

A varsói császári egyetemi könyvtár.

E könyvtár szintén a krakkai főúton a gróf Krazsinsky-könyvtárral szemben, egy régi nagy épületben van elhelyezve s körülbelül 400,000 kötet nyomtatványból s több száz kéziratból áll, melyeknek újrendezése folyamatban van. Ugy értesültem, hogy rövid idő alatt a könyvtár új palotát fog kapni, mely egy millió kötetre lesz berendezve s minden tekintetben meg fog felelni a könyvtártudomány mai igényeinek. A könyvtár írott katalogusai hiányosak lévén, ezekből a könyvtár hungaricáiról tájékozást nem nyerhettem. A könyvtár igazgatójától azonban értesültem, hogy a kéziratgyűjteményben vannak XVI—XVIII. századbeli magyarországi vonatkozású kéziratok, melyek Magyarország akkori politikai és művelődési viszonyairól hivatalos jelentéseket tartalmaznak. Ezeknek regestáit a múzeumi könyvtár számára megrendeltem; ha megérkeznek, értesíteni fogom tartalmukról folyóiratunk olvasóit.

A könyvtár cimeliái közt láttam ritka incunabulumokat, néhány szép festett latin és görög kéziratot a XIV—XV. századból és több XVI. századbeli ritka nyomtatványt, de ezek közt magyarországi vonatkozású könyvet csak a következőt találtam: *Blasius, Ordinis s. Pauli eremite: Salutare Paraeneses de Epistolis, et Evangeliiis per annum occurrentibus dedicatae fratri Pestino ordinis S. Pauli eremitae Cracoviae 17 calendas septembris 1536. Cracoviae, per Mathaeum Scharffenberg*

1536. 8r. 788. l. — Ezen Pesti nevű pálos, kinek Balás testvér munkáját ajánlja, nem más, mint Pesti Gáspár, az ismeretes pálosrendi író, ki a XVI. században nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki.

A könyvtár polonicáit kiadta Wierzbowski következő munkájában: *Polonica XV. ac XVI. saeculi, sive Catalogus librorum res Polonicas tractantium vel a Polonis impressorum, qui in bibliotheca universitatis caesariae Varsoviensis asservantur. Varsoviae, 1889.* in 8-o. Ebben vannak magyarországi lengyel vonatkozású munkák is felsorolva.

A könyvtár adminisztrációjából érdekesnek tartom itt kiemelni azon intézkedést, melyet a könyvszekrényekben felállított könyvek ellenőrzésére nézve tapasztaltam.

Itt ugyanis a könyvszekrényekben felállított könyvek ellenőrzésére nézve az a szabály uralkodik, hogy minden könyv helyébe, mely a szakból a közönség használatára kiemeltetik, kis nyolczadrétű fatáblát tesznek, melyre a kiemelt könyv signaturáját czeruzával rávezetik. Ez a fatáblácska aztán addig marad a szakban, mint a kiemelt könyvnek jelzője, a szak többi könyvei közé beékelve, míg a hiányzó könyv vissza nem kerül helyére, a mikor aztán innét eltávolíttatik és a rávezetett signatura rajta megsemmisíttetik.

A könyvtárt ezen szabály alkalmazásában azon intentió vezeti, hogy a könyvtár szekrényeiből egyetlen könyv se legyen kiemelve a nélkül, hogy ennek az illető szakban nyoma ne legyen s az intézet előljárósága mindig azon helyzetben legyen, hogy a reá bízott könyvek hollétéről be tudjon számolni.

Hogy a nyilvános könyvtárak nagy része a szakból kiemelt könyvek helyét fatáblácskával jelöli meg, ez a könyvtári adminisztrációban ismeretes.

E szabály kezdetben a Nemzeti Múzeum könyvtárában, mikor a müncheni rendszer itt behozatott, szintén alkalmazásban volt, de később nem bizonyult kivihetőnek. Azt azonban, hogy a könyvhelyettesítő fatáblácskára a kiemelt könyv signaturáját is rávezetik, ezt eddigi könyvtári tanulmányaimban csak a varsói egyetemi könyvtárban tapasztaltam.

E szabály a könyvtári adminisztrációban a könyvek helyszini ellenőrzésére nézve új irányt jelez, melynek gyakorlati alkalmazása azonban sok nehézségbe ütközik és csak nagy személyzet

mellett vihető következetesen keresztül. De ekkor is csak a gyors szolgálat rovására.

Az az előnye kétségkívíl megvan a szabálynak, hogy a könyvszekrényekből kiemelt könyvek helyszini ellenőrzését megkönnyíti, mivel rendszerint a helyéről egy könyvnek sem szabad hiányozni a nélkül, hogy ennek a könyvszekrényben nyoma ne volna.

Igaz, hogy egy nyilvános könyvtárban az olvasó teremben használt könyvek az olvasók kérélapjain, a házi használatra kikölcsönözöttek külön térítvényeken és a kikölcsönzési naplóban, a könyvkötőnél levők pedig szinte külön naplóban vannak feltüntetve, de ezen ellenőrzés daczára megtörténhetik mégis, hogy egy könyv a könyvszekrényből kivéttetik, a könyvtárban vagy a tudósok termében vagy a könyvtári tisztviselők által használtatik a nélkül, hogy ez akár külön kérélapon, akár térítvényen, akár pedig a helyszinén volna feltüntetve.

Ily esetekre óhajt provideálni a varsói könyvtári szabály, mely azt célozza, hogy minden könyv, a mint szokott helyéről kivéttetik, helye azonnal fatáblácskával jeleztessek, melynek nyomán további keresése megkönnyíttessék, s ne történhessék az soha, hogy egy könyv a szakból hiányozzék a nélkül, hogy ennek a könyvtári naplóban vagy térítvényekben nyoma volna.

Fog-e ezen szabály a gyakorlatban célszerűnek bizonyulni, ezt ma nem tudnám határozottan eldönteni, de annyit most is mondhatok, hogy a szabályt elméletileg geniálisnak és nagyfontosságúnak tartom, mely a gyakorlat által tökéletesítve a könyvtárakban őrzött könyvek ellenőrzésében nagy szerepet van hivatva játszani.

IV.

A czenstochovai pálosrendi könyvtár.

Varsóból visszajövet a bécs-varsói vasút mentén fekvő Czenstochovában állapodtam meg, hol a pálosrendi monostor könyvtárában négy napig kutattam.

Ezen könyvtárra ujabban Ballagi Aladár tisztelt barátom a «Magyar Könyv-Szemlé»-ben ¹ hívta fel a magyar szakférfiak figyel-

¹ 1887. évi 139—152. lap.

mét. Az ő érdekes jelentéséből értesültünk a könyvtár jelen állapotáról és ritkaságairól.

Engem főleg a czenstochovai pálosok magyarországi vonatkozású középkori kézíratai érdekelték, melyek közt magyarországi középkori könyvmásolókat, írókat és régi magyar nyelvemlékeket reméltem találni, továbbá azon XV—XVI. századbeli magyar pálosok munkái, melyek a XVI. század első negyedében Krakkóban láttak napvilágot, de melyekből ekkorig egyetlen egy példányt sem sikerült felkutatnunk.

Azon viszonynál fogva, mely a magyar és lengyelországi pálosrend közt egész a múlt század végeig fennállott, valószínűnek tartottam azt, hogy a czenstochovai könyvtárban lesznek még oly magyarországi vonatkozású régi kéziratok és nyomtatványok, melyeknek létezéséről a magyar irodalomnak nincs tudomása, de a melyeknek emléke a pálosrend régi annaleseiben fönmaradt.

Ezen ismeretlen irodalmi emlékek felkutatása képezte czenstochovai tanulmányutam feladatát, melyet ha nem sikerült nagyobb eredménnyel megoldanom, mint a minőről a jelen közleményben beszámolok, úgy ez részint a könyvtár rendezetlen állapotának, részint a könyvtárban töltött négy napi idő rövidegének tulajdonítható.

Az orosz kormány ugyanis a czenstochovai pálosokat az 1863-diki lengyel fölkelés alkalmából azzal gyanúsította, hogy a titkos forradalmi kormánynak az ő monostoruk volt a székhelye, honnan az egész forradalmi mozgalmat szervezték és igazgatták.

Itt tartotta állítólag a titkos forradalmi kormány tanácskozásait, itt folytak össze a forradalmi mozgalomnak összes szálai, itt őrizték a forradalmi pénztárt, a titkos levéltárt és a monostor szerzetesei voltak a forradalmi mozgalomnak leglelkesebb apostolai.

Ezen gyanúsítások és vádak következtében az orosz hatóságok a czenstochovai monostorban szigorú vizsgálatot és házkutatást tartottak s a monostori épület összes helyiségeit gondosan átkutatták.

Ezen vizsgálatkor a könyvtár sokat szenvedett. Az orosz hatóságok itt keresték a titkos forradalmi kormány írományait s kutatási buzgalmukban a 25 ezer kötetre menő könyvtár könyveit annyira össze-vissza hányták, hogy a régi írott katalógus alapján, mely a múlt században a könyvszekrényekben felállított könyvekről készült, alig lehet ma a könyvtárban valamit megtalálni.

A könyvtár ugyanis egy nagy impozáns terem fal mellett futó magas szekrényeiben, folio alakú fatokokban van elhelyezve, melyeknek háta aranyos díszítéssel bekötött könyvek mintájára van maszkírozva, s a szemléelőre azt a benyomást teszi, mintha a szekrények polczai csupa egyforma nagyságú és egyforma könyvekkel volnának tele rakva.

Ezenkívül a fatokokkal megrakott nyílt szekrények alatt zárt szekrényekben több ezer kötetre menő könyvek hevernek a tartalomra való tekintet nélkül négy-öt sorban összezsufolva, melyekről semmiféle jegyzék sincs összeállítva.

Ezen rendezetlen könyvtömeg újjárendezésére a monostor csekély létszámú szerzetesei, kik a folytonosan jövő-menő bucsúsokkal egész éven át el vannak foglalva, legjobb akaratuk mellett sem vállalkozhatnak.

S tekintve, hogy a könyvtárt leginkább a rendház tagjai és a helybeli világi papság használja, továbbá, hogy a monostor és a templomok, valamint a nagy fényvel és pompával tartatni szokott isteni tisztelet föntartási költségei évenként igen jelentékeny összeget emésztenek fel, a könyöröományokból és kegyes alapítványokból magát föntartó szerzet nem érzi annak szükségét, de anyagi eszközei sem engedik meg, hogy a monostor régi könyvtárának rendezetlen könyveit újból rendeztesse s e célból külön könyvtárnoki állást rendszeresítsen.

Ily körülmények közt a rendezetlen könyvtár alapos megvizsgálása csak úgy lehetséges, ha a kutató minden egyes könyvet külön kezébe vesz és megvizsgál, mely művelet, ha a kiemelt könyveket vissza is kell helyezni, még állandó segítség mellett is heteket, sőt hónapokat venne igénybe.

Ezen művelet következetes keresztúvitelére azonban a rendelkezésemre állott idő rövideje miatt én ezuttal nem vállalkozhattam.

De megvizsgáltam a könyvtár hat zárt szekrényének tartalmát, a fatokokban elhelyezett könyvekből pedig 50 polczot néztem át és ezek közt több magyar vonatkozású ritkaságot és unicumot találtam.

Kutatásaimat nagy mértékben előmozdította Dobrowszki Bronislaw úr, a ezenstochovai császári főgymnasium nagyműveltségű tanára, kihez dr. Wislocki krakkói és dr. Pavinski varsói egyetemi

tanároktól volt ajánló levelem, kiből az utóbbi nemesak a czenstochovai monostorba személyesen elkísért és a pálosrend procuratorának, egyúttal a könyvtár felügyelőjének, főtisztelendő pater *Eusebius Rejmannak* melegen ajánlott, de a könyvek kiemelésében és visszahelyezésében két napig lekötelező szivességgel nagy segítségemre volt, sőt egy napra két nyolczadik osztálybeli tanulót is rendelt mellém, hogy ezeknek segítségével kutatásaimban gyorsabban haladhassak.

Ezt e helyütt köszönettel kell elismernem.

S hálával emelem ki azt is, hogy a pálosrend magas hivatásától áthatott nagyérdemű most említett procuratora oly szivességgel fogadott s tanulmányaimat tőle telhetőleg annyira előmozdította, hogy szivességét és vendégszeretetét soha sem fogom elfelejteni. Reggel bevezetett a könyvtárba, reám zárta az ajtót, aztán magamra hagyott, egykor értem jött s ebéd után ismét elkísért a könyvtárba, hol este nyolczig dolgoztam. Ez így ment négy napig.

Dr. Ballagi Aladár három év előtti ittléte igen jó emléket hagyott hátra s megkedveltette vele a magyarokat. Ha a bucsúsok körül elfoglaltsága megengedte, hozzám jött, nagy érdeklődéssel nézte kutatásaimat és sajnálatát fejezte ki, hogy ő nem szentelheti magát a könyvtár újjárendezésének. De tul van halmozva dologgal és hivatallal, melyektől alig marad annyi ideje, hogy prédikációra készülhessen. Megmutattam neki a «Magyar Könyv-Szemle» azt a folyamát, melyben Ballagi a czenstochovai könyvtárt ismertette s nagy volt öröme, mikor ezen folyamat neki a monostori könyvtár részére felajánlottam.

Kutatásaimban Vincze Gábor «A pálosok irodalmi munkássága a XIV.—XVII. században» című közleménye volt a kalauzom, mely, mint egy XVIII. századbéli ismeretlen pálosrendi író posthumus munkája, a «Magyar Könyv-Szemle» 1878-iki folyamában látott napvilágot.

Ebben a közleményben a XIV. századbéli magyar pálosrendi írókból fel van sorolva: *Csanádi Péter*, a rend generálisa, ki 1384-ben latin nyelven: *Dieta salutis* című ascetikus munkát írt, mely kéziratban a remetei kolostorban őriztetik. A XV. századbéli írókból ki vannak emelve a következők: *Briccius*, a kánonjog mestere, ki 1444-ben virágzott és kéziratban több mun-

kát hagyott hátra; *Báthory László*, ki 1457 körül működött és a szent írást, továbbá több szentnek legendáját magyarra fordította; *Tatai Antal*, budaszentlőrinczi hitszónok, ki 1474. körül a pálosrend régi missaléját és breviariumát szerkesztette, melyekből az utóbbi 1540-ben Velenczében Liechtenstein Péter nyomdásznál jelent meg; *Szombathelyi Tamás*, a pálosrend generálisa, ki 1486-ban halt meg és kéziratban a következő latin munkákat hagyta hátra: a) *Plura opuscula ex dictis sanctorum patrum*; b) *Sermones complures; Expositiones regulae; Tractatus de cognitione professionis et exhortationes pro visitatoribus*; *Szigeti Jakab*, a rend vicarius, ki 1479-ben a következő latin munkákat írta: a) *Sermones in dominicas et festa*, b) *Expositiones Psalterii*; és *Pozsonyi János* ünnepelt máriavölgyi hitszónok, ki 1488-ban *Sermones de immaculata conceptione beate Marie virginis* című latin munkát írta, mely az egyetemi könyvtárban jelenleg is megvan. A XVI. századbeli írók közt említettnek: *Magyar Bálint* budaszentlőrinczi hitszónok, ki a budaszentlőrinczi monostorban elhelyezett remete sz. Pál teteménél történt csodákat egy könyvben gyűjtötte össze, mely latin nyelven Krakkóban 1507-ben jelent meg; *Lorándházi István*, a rend generálisa, ki 1512 körül remete sz. Pál csodatetteinek leírását folytatta és munkáját kéziratban hagyta hátra; *Csanádi Albert*, ki 1515-ben élt és a következő latin és magyar munkákat írta: a) *Sermones plures in laudem s. Pauli primi eremite*; b) *Eiusdem s. patris vita carmine heroico concinnata*, c) *Series passionis dominicae stylo rhythmico et idiomate hungarico*; *Gyöngyösi Gergely*, a rend generálisa, ki 1528 körül élt és a következő munkákat írta: a) *Commentaria in antiquas ordinis constitutiones*, b) *Chronicon ordinis*; nyomtatásban nem jelent meg, de több kézirati példányban ismeretes; c) *Breviloquia de profectibus et defectibus religiosorum, dedicata p. Stephano generali pro tunc concionatori existenti*, d) *Directorium fratrum officialium ordinis, dum erat prior Romae in Monte Coelio, dedicatum Bernardo episcopo Sabinensi et cardinali s. crucis*; *Pesti Gáspár*, a rend vikarius, ki 1530-ban működött, s következő munkáknak a szerzője: a) *Sermones exhortatorii ad viros religiosos, impressi Cracoviae 1531*. b) *Compendium directorii in visitatione fratrum, impressum Cracoviae anno 1532*. — *Balás*,

Szerémi Gergelynek, a lengyelországi pálosok generális visitorának társa, ki *Salutares paraeneses de epistolis et evangeliiis per annum occurrentibus* című munkát irt, melyet Pesti Gáspárnak, a pálosrend erdélyi vikáriusának ajánlott s mely Krakkóban 1536-ban látott napvilágot; *Zalánkeméni János*, a rend generálisa, ki a pálosrend rubricáját vagyis ordinariusát szerkesztette, mely Krakkóban 1536-ban jelent meg, végül *Magyarországi Gergely* másnéven Gregorius Coelius Pannonius, a római sz. Istvánról címzett monostor főnöke, ki 1546 körül élt és a következő munkákról nevezetes: a) *Explanatio regulae s. patris Augustini*, mely több kiadást ért, b) *Commentarii in Cantica Cantorum*, c) *Collectanea in Apocalipsim*, mely először Velenczében 1547-ben Liechtenstein Péter nyomdájában, másodsor pedig Nagy-Szombatban 1687-ben jelent meg.

Mindezen XIV—XVI. századbéli pálosrendi munkákból, melyek közt *Báthory Lászlónak 1457-ik évi magyar bibliafordítása* és *Csanádi Albert költőnek egy 1514-ik évi magyar verses passiójátéka foglaltatott*, alig maradt ránk valami.

Tudjuk, hogy Pozsonyi János prédikációinak kézírata fennmaradt a budapesti egyetem könyvtárában s 8 kötetnyi XIV—XV. századbéli kézirat a magyarországi pálosok különböző könyvtáraiból megvan a göthweigi benzések gyűjteményében. De hova lettek a többi munkák?

Erre a kérdésre a feleletet még a jövő könyvtárúváltatokról várjuk. Ismeretes, hogy legrégebb magyar könyveink Krakkóban nyomattak. Komjáthy Benedek: *Zent Pál leveleinek* 1533-iki és Heyden Sebald: *Puerilium Colloquiorum formulaejának* 1531-iki magyar kiadásai a krakkai nyomda termékei. Sőt Estreicher Károly, a lengyelek kettűnő bibliographusa felsorol egy Valentinus Vngarus *Zent Pál legendája* című magyar könyvet, mely állítólag 1517-ben, tehát a mohácsi vész előtt Krakkóban látott napvilágot. Az is köztudomású, hogy Fraknoi Vilmos egyik krakkói tanulmányútjában sz. Pál leveleinek egy régibb kiadásából, mely 4-edrétben góthikus betűkkel van nyomva, egy levéltöredéket kutatott fel, mely valószínűleg szintén a krakkai nyomda terméke, a legrégebb magyar nyomtatvány, a mit ekkorig ismerünk. Ezen töredék jelenleg a M. Nemzeti Múzeum tulajdona. Ismertetését és hasonmását a «Könyv-Szemle» 1879-iki folyama hozta.

Míndezek az előzmények arra utalnak, hogy a régi magyar nyelvű és a régi nem magyar nyelvű, de magyarországi vonatkozású krakkai nyomtatványokat lengyelországi könyvtárakban kell keresnünk. S a mennyiben itt pálosrendi munkákról van szó, azon élénk viszony-nál fogva, mely a magyar és lengyelországi pálosok közt száza-dokig fönnállott, valószínűleg tartottam azt, hogy ezen munkáknak nagy része a czenstochovai pálosrendi monostor könyvtárában fel lesz található.

Tartottam ezt annál inkább, mert Ballagi Aladár t. barátom 1888-iki tanulmányútjában a czenstochovai könyvtárban a pálos-rendi breviariumokon és missalékon kívül megtalálta *Magyar Bálínt pálos* fönt említett munkájának *1507-iki krakkai ki-adását*, melynek létezéséről sem a magyar, sem a lengyel biblio-graphusoknak nem volt tudomásuk.

Hogy tehát a czenstochovai könyvtárban sikerrel kutathassak, elvittem magammal a «Magyar Könyv-Szemle» 1878-iki folyamát, melyben a pálosrendiek irodalmi működéséről szóló közlemény foglaltatik, hogy ennek kalauzolása mellett a magyarországi pálosok régi munkáit rendszeresen nyomozhassam s az eredményből a közleményben felsorolt adatok alaposágáról meggyőződjem.

S ha négy napi kutatásom eredménye nem is felelt meg mindenben a hozzá kötött várakozásnak, de arról meggyőzőtt, hogy a pálosok irodalmi működéséről szóló közleményben foglalt adatok megbízhatók s hogy ezeket a munkák megjelenési idejére nézve zsinórmértékül el lehet fogadni.

Ezt irodalomtörténeti szempontból konstalálom.

Ballagi megtalálta a czenstochovai könyvtárban *Magyar Bálíntnak* egy *1507-ik* évi ismeretlen krakkai munkáját, melyet eddig csak a pálosrendi krónikákból és a «Magyar Könyv-Szemle» említett közleményéből ismertünk.

Én szerencsés voltam *Zalánkeméni János* pálosnak egy ekkorig csak cím szerint ismert, *1536-ban Krakkóban* meg-jelent latin munkáját itt felkutathatni, melyet, mint a pálosrend generálisa, szerzete számára irt.

Ez a könyv nemcsak bibliographiai, de egyháztörténeti szem-pontból is bir reánk nézve fontossággal, mert a pálosrend oly ön-álló rubricájával vagyis ordináriusával ismertet meg, melyről ekkorig nem volt tudomásunk.

Hogy a pálosrend Magyar- és Lengyelországban a rend használatára saját breviariumokkal és missalékkal rendelkezett, ezt a reánk maradt középkori és XV—XVI. századbéli pálosrendi breviariumokból és missalékból tudtuk. Arról is volt tudomásunk, hogy *Tatai Antal* pálosrendi szerzetes 1476-ban a rend használatára pálosrendi missalét és breviariumot szerkesztett, mely Velenczében Liechtenstein nyomdájában látott napvilágot. De, hogy a szerzet önálló rubricával vagyis ordinariussal is birt, erről ekkorig nem volt tudomásunk, ezt csak Zalánkeményi Jánosnak imént napfényre került ismeretlen munkájából tudjuk meg, mely egy XVI. századbéli magyar pálosrendi liturgikus írónak emlékét őrizte meg.

Ennek a munkának rövid ismertetését következőkben adjuk:
Czíme:

*Rubrica Generalis Ordinis fratrum Eremitarum Sancti Pauli Primi Eremitae. Studiis Reverendi Patris Joannis a Zalankemen, bis generalis. Ad veram lineam Excusa De Tempore et de Sanctis pro horarum Canoniarum Missarumque observatione. Excusum Cracoviae a Floriano Vnglero Anno D.M.XXXVI. — 8r. 113 számozatlan levél. Czímlap virágos diszkerettel. Ennek 2-ik lapján remete sz. Pál fametszetű képe. Alatta: Oratio ad Divum Paulum. Hat sor. Ezalatt G. V. betűk. Ezután következik az ajánlás: Ad pium lectorem fratrem Ordinis S. Pauli. En tandem habes chare frater Rubricae opus absolutum quod diu multumque ardentibus animi facibus efflagitabas et quum copia non daretur exostulabas etiam, de singulis divinorum officiorum, non ut assolet aliquo incondito eflatum cerebro, sed exactissima castigatione Reverendi ac iuxta sanctissimi quondam Senis P. Joannis a Zalankemen natali patria sibi bis generalis collatis exemplaribus ad veram lineam excusum elucubratumque. etc. Végződik a 3-ik lapon a következő szavakkal: Datum Cracoviae, IIII. Idus Martii A Christo nato M.D.XXXV. — Ezután következik: Argumentum operis, mely a munka tulajdonképeni szövegét képezi. Az egész munka 113 számozatlan levélből áll. Hozzá van kötve két másik munka, ugymint: b) Manipulus Curatorum compositus a Guidone de Monte Rocheti S. Theologiae professore. Év és hely nélkül, 8r. — és c) *Agenda latino et vulgari sermone polonico videlicet et allemanico illuminata incipit feliciter. Impressum Cracoviae arte impensis spectabilis viri domini**

domini Joannis Haller. Anno missionis verbi divini in carnem millesimo quingentesimo decimo quarto. 8r., 95 számozott levél. Érdekes benne a házassági szertartás, mely a magyar házassági szertartástól különbözik.

Ez a három munka egy kötetben foglaltatik. A kötés egykorú s a czenstochovai pálosrendi kötés karakterét mutatja. Az első táblán ezüst préselt diszítésben a czenstochovai Mária-kép látható s ezalatt a kötet tartalmának következő rövidített czíme és a bekötés évszáma:

Rubrica gen. Manip. cura. Agenda 1536. Zalánkeméni Jánosnak ezen 1536-iki rubricája a bibliographiában ekkorig csak czím szerint volt ismeretes. Az első teljes példány és ennek bibliographiai ismertetése a jelen közleményben kerül először napfényre az irodalomban.

Vele a magyar ordinariusok száma egy ismeretlennel szaporodik, mely ekkorig még felhasználva nincsen.

A czenstochovai könyvtár érdemes igazgatója szives volt megígérni, hogy ezen unicum czímlapját a M. Nemzeti Múzeum gyűjteménye számára le fogja fényképeztetni.

Ezen munkán kívül más magyarországi vonatkozású XVI. századbéli könyv nem került kezeim közé.

Az 1731-ben készült irott katalogusban fel van sorolva ugyan *Thuróczy krónikájának 1488-iki brünni kiadása*, de ezt a jelzett signatura alapján a szakban nem sikerült feltalálnom.

A XVII. századból azonban a következő magyar vonatkozású nyomtatványok kerültek kezeim közé:

1. Reconciliationis cum Hungaris factae exemplar. 23. Junii Anno 1606. Cui accedit Sacrum votum Pacis nec non conditiones pacis turcicae. Prága. 4r.

2. Rituale Strigoniense. 1625.

3. Acta et Decreta Synodi Dioecesanæ Strigoniensis. Pozsony 1629.

4. Nieremberg, De Adoratione Dei in Spiritu et Veritate Libri Quatuor. Nagy-Szombat, 1663. 8r.

5. Kéry, Regentis Imago, Nagy-Szombat, 1669.

6. Hevenessy, Flores quotidiani sive sanctorum castitatis amantium exempla. Nagy-Szombat, 1714.

7. Balassa: Cor Amoris Dei. (É. és h. n. említették a jegyzékben).

8. Nádasdi, Annus coelestis. Editio quinta. Bécs, 1688., Köln, 1700.

9. Lucas a s. Edmundo, Arithmeticus Practicus. Nagy-Szombat, 1697. 8r.

Ezekon kívül Bonfin, Istvánfi és más magyar történetírók munkáit találtam a könyvtárban s valószínűnek tartom, hogy ha egy magyar kutató az egész könyvkészletet rendszeresen megvizsgálja, a magyarországi vonatkozású könyvek száma még jelentékenyen fog gyarapodni. De ehhez kedvező viszonyok közt is legalább négy heti idő szükséges.

A nyomtatványokon kívül megvizsgáltam még a kéziratgyűjtemény nagy részét, mely itt nem elkülönítve, hanem a nyomtatványokkal együtt minden rendszer nélkül őriztetik s ebben fényes kiállítású, ékesen festett XV. századbeli misekönyveket, a czenstochovai pálosok által irt XV. századbeli theologiai kéziratokat és a következő hungaricákat találtam:

1. *Magyarországi pálosrendi latin breviarium*. XIV. századbeli hártyakézirat 4-rétben, a naptárban magyar szentekkel és a szövegben ezeknek officiumaival.

2. *Constitutiones ordinis fratrum heremitarum sancti Pauli primi heremite regulam sancti Augustini professorum*. XV. századbeli papirkézirat, mely ívrétben 1411-ben iratott.

3. *Registrum confraternitatis ordinis fratrum heremitarum sancti Pauli primi heremite ab anno 1517—1740*. XVI—XVIII. századbeli latin papirkézirat ívrétben, a pálosrendiek jellemző kötésével, mely első tábláján az 1517-iki évszámot tünteti fel s a czenstochovai könyvtár legrégebb, általam látott datált kötése. Ezen registrumban foglaltatnak mindazok nevei, kik az 1517—1740-iki időszakban a czenstochovai bucsújáró helyre zarándokoltak, az itteni confraternitasba beléptek és a czenstochovai egyháznak valamit ajándékoztak vagy pedig ennek részére kegyes alapítványt tettek.

Reánk nézve azért bír ezen pálosrendi confraternitas fontossággal, mert magában foglalja azon magyar zarándokok neveit, kik a XVI—XVIII-ik században Czenstochovába zarándokoltak és a confraternitasba beiratkoztak. A külföldi hasonló társulatok közt,

a Szent-Lélekról nevezett római confraternitasnak Bunyitay által kiadott anyakönyvén kívül ez tudtommal a második, melyben a magyar zarándokok oly nagy számmal vannak bejegyezve. A zarándokok közt találjuk a legelőkelőbb magyar családok neveit és mindeniknél részletesen fel vannak sorolva az adományok és kegyes alapítványok, melyeket egyes előkelő zarándokok a czenstochovai Mária-egyháznak felajánlottak.

A confraternitas névjegyzéke egy ívrétű kötetből áll, mely időrendben túlnyomó részben magyar nevekkal van teleírva.

Ezen feljegyzésekből érdekesnek tartom szemelvény gyanánt a következőket itt kiemelni.

Anno 1522.

Item magnificus dominus Druget de Homonna comes comitatus Unghvariensis fecit edificare hic in ecclesia beate Marie virginis unum altare ad honorem dive Anne matris Marie ob salutem anime parentum fratrumque suorum. Et si qui Christi fidelium ad hoc altare auxilio extiterint, meritis et precibus beate Anne a deo ipso maximo summam impetrent mercedem, quia in quolibet ebdomade feria videlicet tertia una celebrabitur missa durabitque in perpetuum.

Anno 1531.

Item anno domini millesimo quingentesimo tricesimo primo, feria tertia post Reminiscere, hic fuit eadem magnifica domina Dorothea Bánffy unacum filio suo Georgio ac filiabus suis Elisabeth, Zophia et Anna et caeteris curiae suae quamplurimis, iterum commendans se et suos in confraternitatem sanctissimae virginis gloriosae cum obligationibus et elemosinis suis et armillo suo aureo appenso coram imagine virginis gloriosae. In quo sit benedictus deus in saecula saeculorum. Amen.

Anno 1531.

Item magnificus dominus Antonius Bánffy de Alsó Lyndva misit calicem auratum cum armis pro genitorum suorum salute ad honorem b. Mariae virginis.

Hasonló bejegyzések a könyvben vannak egész a XVIII. századig. Ezen társulati névkönyvre, mely a hazai XVI. századbeli művelődéstörténethez több érdekes adalékot nyújt s ekkorig sem ismertette, sem felhasználva nincsen, felhivom az illetékes körök figyelmét.

4. *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, literarum et monumentorum, quaecunque in archivo regio arcis Cracoviensis continentur. De Anno MDCXIII.* XVII. századbeli papirkézirat ívrétben, mely 1352-től kezdve 1557-ig a Nagy Lajos, Zsigmond, Albert, Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos és János magyar királyok által Krakkó városának adott kiváltságlevelek és a lengyel nemzettel kötött szerződések másolatait tartalmazza. A kötetben van összesen 70 oklevél, melyek a lengyel és magyar történeti forrásokból legnagyobbbrészt ismeretesek.

Ezeket a kéziratokon kívül más magyarországi vonatkozású kéziratot a könyvtárban nem találtam.

Találtam azonban egész 1517-ig jellemző pálosrendi kötéseket, melyeknek habitusából a czenstochovai pálosrendi könyvkötő iskola karaktere konstalálható.

Tudjuk, hogy a magyarországi XV—XVI. századbeli pálosrendi kötésekben az első táblán rendszeresen a feszületet, vagy pedig mind a két táblán rosettát ábrázoló bélyeget préselt diszítésben alkalmazzák. A czenstochovai kötésekben a feszületen kívül még a szűz Mária képét is felhasználják s a két préselt diszítést a könyvtáblán hol együtt, hol pedig külön használják.

A táblákon rendszeresen rajta van az évszám és néha a könyvkötőnek a neve is. Így egy 1585-iki bőrkötésben a következő felíratot találtam:

ME HAC VESTE CONTEXIT MARTINVS LUBNI
CENSTOCHOVIENSIS. 1585.

Ezzel kutatásaimat a czenstochovai könyvtárban befejeztem s azzal az igérettel búcsúztam el Pater Eusebius Rejmanntól, a rend érdemes procuratorától, ki szives előzékenységével és vendégszeretettel őszinte hála kötelezett, hogy a czenstochovai könyvtárt alkalmilag még egyszer fel fogom keresni.

V.

A krakkai herczeg Czartorisky-könyvtár.

A herczeg Czartorisky-könyvtár a krakkai Czartorisky-Múzeumnak egyik osztályát képezi, 80,000 kötet nyomtatványból és 6000 kötet kéziratból áll, melyeknek rendezése folyamatban van. A könyvtár a herczeg Czartorisky-család hitbizományához tartozik s mint rendszeresen kezelt tudományos intézet, rendes évi dotatióval és rendszeresített könyvtárnokkal bir, kit feladatában egy könyvtártiszt és egy szolga támogat.

Ezeken kívül lelkes lengyel szakférfiak a könyvtár egyes csoportjainak rendezésére ügyszeretből is vállalkoznak. Így például most dr. Korzsenyovszky, jeles fiatal lengyel történetiró, a könyvtár kéziratgyűjteményét rendezi és lajstromozza s az általa szerkesztett catalogue raisonné-ból ekkorig két füzetet adott ki, melyek a történetbuvároknak igen jó szolgálatot tesznek.

A Czartorisky-Múzeum lengyel nemzeti közművelődési intézet levén, a könyvtár is első sorban a lengyel irodalmi termékek összegyűjtésére és megőrzésére törekszik.

A könyvtár főekessége a nagy díszterem, mely a flórenczi Laurenziana mintájára van berendezve s a gyűjtemény cimeliothekáját foglalja magában.

Ez tíz nagy vitrinában van elhelyezve, melyek a terem közepét foglalják el, a könyvtár állandó könyvkiállítását képezik s a kutatónak az intézet ritka nyomtatványairól, kéziratairól és kötéseiről könnyen áttekinthető képet nyújtanak.

E szekrényekben ki vannak állítva: 1. régi lengyel nyomtatványok; 2. incunabulumok és nyomdászati és bibliographiai ritkaságok; 3. középkori kéziratok, köztük több nagybecsű festett kézirat, tornajáték- és haláltánc-codexek és arany evangeliariumok és 4. középkori nagybecsű fémkötések arany és ezüst táblával, drága kövekkel, domborművű szentekkel és zománczos diptychonokkal diszítve.

E cimeliotheka becsértékére nézve az általam látott számos európai nagy könyvtár cimeliothekáival vetekedik. Régi polonicáinak gazdagsága egész Lengyelországban ismeretes, középkori fém- és elefántcsont-kötései pedig oly számosak, becsesek és változatosak,

hogy hasonló gazdag, nagy műgonddal és költséggel összeválogatott könyvtábla-gyűjteményt még egyetlen egy európai könyvtárban sem láttam.

Engem a cimeliothekában és a kéziratgyűjteményben a hungaricák érdekeltek, melyeket tüzetesen megvizsgáltam.

Ezeknek jegyzékét következőkben adom:

I. KÉZIRATOK.

1. *Sz. Hedvig lengyel psalteriuma*, más néven Psalterz Pulawski. XIV. sz. hártakézirat, ívrétben, színes initialékkal és rubrumokkal. Sz. Hedvig imádságos könyve, mely mint lengyel nyelvemlék a lengyel nyelv történetére nagy fontossággal bír. A st.-floriani XIV. századbeli lengyel psalteriumnak pendantja.

2. *Joannis Dlugoss Vita beate Cunigunde ducisse regni Polonie*. XV. sz. latin hártakézirat ívrétben, színes initialékkal és rubrumokkal. Colophonja: Finit vita beate Cunigunde ducisse regni Polonie, filie Bele Ungarie regis, edita a Joanne Dlugoss seniore canonico Cracoviensi, scripta manibus Christophori de Dambowczal anno domini millesimo quadringentesimo septuagesimo quinto, die Saturni, prima mensis Julii, in castro Cracoviensi.

3. *Antonii de Bonfinis Decades regum Hungariae*. XVI. századbeli papír kézirat, ívrétben 880 levél.

Ismeretes, hogy Bonfin decasainak eredeti codexe, melyet Mátyás király uralkodása alatt kezdett írni és II. Ulászló uralkodása alatt fejezett be, s melyből a nyomtatott kiadás készült, elveszett.

A Czartorisky-könyvtár XVI. századbeli codexe azért bír reánk nézve fontossággal, mert a legrégebb másolat, melyet Bonfin decasaiból ez idő szerint ismerünk. Ezen codexnek megvizsgálása képezte krakkai kutatásaim czélját.

A codex gömbölyű cursiv betűkkel van írva s több XVI. századbeli másolónak munkája. A másolók valószínűleg idegenek voltak, mert a magyar helyneveket kivétel nélkül hibásan másolták vagy pedig nem tudván azokat elolvasni, a másolat szövegében üres helyet hagytak.

Valószínű, hogy a másolat a kiadó számára készült. S tekintve a lapszéleken levő egykorú jegyzeteket, melyek Sambucus írásá-

hoz hasonlítanak, nem valószínűtlen azon feltevés, hogy ez ugyanazon kézirat, melyből Sambucus Bonfin Decasait rendezte sajtó alá. Ezen feltevést támogatja azon körülmény is, hogy a kéziratban levő lapszéli jegyzetek Sambucus kiadásának lapszéli jegyzeteivel mindenben egyeznek. — A kézirat csak az első három decast tartalmazza s a szöveg a 889. levélen «*quam rex edixerat festinavit. Hic tertiae decadis finis erit*» szavakkal megszakad. A szövegben igen sok a hiba, különösen a helynevek kivétel nélkül hibásan vannak írva.

A codex kötése a XVII. századból származik s fehér bőrtáblán aranyos díszítéseket tüntet fel. Az első táblán aranyos betűkkel a könyv címe olvasható: *Bonfinii Chronica Hungarorum*. A kézirat provenienciájáról a codexben semmi bejegyzés nincsen s így azt, hogy minő utakon került az a Czartorisky-könyvtárba, meg nem határozhatjuk.

Összefoglalva a mondottakat, a codexről az a véleményünk, hogy az a XVI. században valószínűleg még az eredeti codexről másoltatott és hogy ez idő szerint a legrégebb kézirati példány, a mi Bonfin decasairól fönmaradt.

II. NYOMTATVÁNYOK.

4. *Thuróczy János krónikájának 1488-iki brünni kiadása.*
Kitünően föntartott példány.

5. *Ulrich von Reichenhal. Das Conzil zu Costniz. Basel, 1488.* Ivrét. Szép példány, a konstanci zsinaton részt vett magyar főpapok czimerével és Zsigmond király arczképével.

6. *Constitutiones Regni Hungarie sub Mathia Corvino Rege Hungariae. Év és hely nélkül.* 8r. Mindenesetre 1490 előtt.

A czimlapon Mátyás király fametszetű arczképével és a hollós czimerrel. Ezen ritka nyomtatványból Magyarországon ekkorig csak egyetlen példányt ismerünk a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában. Lengyelországi tanulmányutamban láttam nem kis meglepetésemre ezen kiadásból egy példányt a krakkai Jagello-könyvtárban, két példányt a Czartoriski-könyvtárban, egyet a Krazsinsky, és egyet a varsói császári egyetemi könyvtárban.

Ezen példányok Lengyelországban való gyakori voltából talán nem minden alap nélkül következtethetjük, hogy Mátyás király

constitutióinak ezen régi kiadása valószínűleg Krakkóban és pedig 1490 előtt látott napvilágot.

Ezen feltevéseinket valószínűvé teszi azon körülmény, hogy Kázmér lengyel király constitutiói Mátyás király constitutióival ugyanazon tyussal, ugyanazon formában és ugyanazon címlappal, s valószínűleg ugyanazon időben év, hely és nyomda megnevezése nélkül jelentek meg. Mind a két címlapon Mátyás és Kázmér királyok ugyanazon fametszettel vannak ábrázolva, és csak a felírás és a címer változott rajtok.

Ezen körülményt már Lelewel lengyel bibliographus emelte ki, de a magyar irodalom nem vett róla ekkorig tudomást. Ezt volt alkalmam nekem is tapasztalnom a Czartorisky-könyvtárban, midőn összehasonlítás alapján meggyőződtem, hogy a XV. századbeli fametszetű arczképek hűségében mily kevésbé lehet megbizni.

Ezen körülmény a Schedel kronikájában foglalt arczképek összehasonlításánál is feltűnik, de még inkább szembeszökőbb lesz, ha Mátyás és Kázmér király constitutióit egymással összehasonlítjuk.

7. *Joannes Glogoviensis, Minoris Donati de octo partibus orationis compendiosa interpretatio per magistrum Joannem Glogoviensem in florigera Cracoviensi universitate breviter et in unum collecta et Argentine impressa apud Joannem Knoblauch impensis Urbani Kaym bibliopole Budensis Anno D.M.D.XV. in vigilia Simonis et Judae apostoli.* 4r. Első rendű bibliographiai ritkaság.

8. *Hieronimi Balbi De Coronatione ad Carolum V. Bonnoniae 1530.* 8r. Pergament nyomtatvány, kifestett initialékkal, lapszéli diszítésekkel és rubrumokkal. A címlapon V. Károly címere. Egykorú fekete bőrkötés arany préselt diszítésekkel. Dedicationalis példány, kitűnően föntartott állapotban.

9. *Emerici Colosvarini philosophiae et eloquentiae professoris de Tarnoviensibus nuptiis Oratio Cracoviae in officina haeredum Marci Scharfenberger 1553.* 4r. 4 levél, a címlapon a Tarnovszky-Leliva család címere. Szép példány.

10. *Ransanus Petrus, Epitome Rerum Hungaricarum.* Nagy-Szombat, 1579. 8r. A címlapon következő egykorú bejegyzés olvasható: *Sum dictus possessor huius libri Jacobus Dambrowski.* Szép példány.

Ezeken kívül vannak a könyvtárban még más kevésbé ritka hungaricák is, melyeket azonban a jelen sorozatba nem vettem fel.

Valószínű, hogy a kéziratgyűjteményben a XVI—XVII. századból lesznek még magyar vonatkozású diplomacziái levelek, de ezekről csak akkor értesülhetünk tüzetesen, ha a dr. Korzsenyovszky által megkezdett katalogus be lesz fejezve.

Végül megjegyzem még, hogy a Czartorisky-Múzeumban még a következő magyar vonatkozású műemlékeket találtam, melyekre ezennel felhívom a szakférfiak figyelmét: *a*) Szent Hedvig elefántcsont diptychonát a XIV. századból. A diptychon két felé nyílik reliefben a következő jeleneteket ábrázolja: 1. Lázár feltámasztását, 2. Krisztus jeruzsálemi bevonulását, 3. Krisztus keresztre feszítését és 4. Krisztus sírba tételét. Ki volt ezen elefántcsont-oltárnak a mestere? ezt nem sikerült kikutatnom. A múzeumban őriztetik továbbá: *b*) Báthory István forgója sodronyzománczczal, *c*) Báthory István két rendbeli miniature arczképe, egymástól eltérő vonásokkal, *d*) Bocskay István egykorú miniature arczképe és *e*) Báthory István kardja vörös bársony tokban.

Ezzel kutatásaimat a Czartorisky-könyvtárban befejeztem s midőn ezekről most beszámolok, kötelességemnek tartom mindazon könyvtárnokoknak, kik ezen lengyelországi tanulmányutamban jóakarató tanácsaikkal és szivességükkel támogattak, őszinte köszönetet kifejezni.